

Адабияттар тизмеси:

3. Лукина, М.М. Интернет – средства массовой информации. Теория и практика [Текст] / М.М. Лукина. – М.: Аспект-Пресс, 2010. – С. 187.
4. Никитенко, А.А. Три модели журналистики [Текст] / А.А. Никитенко // Вестник Воронежского гос. университета: «Филология. Журналистика». Серия гуманитарных наук. - М.: ВГУ, 2009. - №1. – С. 119.
5. World State. Мировые СМИ [Элект. ресурс]. Сайт Международного агентства. – 2012. – режим доступа: <http://www.internetworldstats.com/asia/kg.htm> (дата обращения 12.03.2012).
6. Таабалдиев, К. Новые вызовы для кыргызстанских средства массовой информации [Текст] / К. Таабалдиев / «Чалкан.kg» маалымат агенттиги. – 2011. - № 8.
7. Таабалдиев, К. Новые вызовы для кыргызстанских средства массовой информации [Текст] / К. Таабалдиев / «Чалкан.kg» маалымат агенттиги. – 2011. - №7. 6. Сеть журналистики. Пять альтернативных бизнес-моделей для журналистики [Элект. ресурс]. Международная журналистская сеть ijnet. – 2006. – режим доступа: <http://ijnnet.org/ru/stories/100670> (дата обращения 25.03. 2012).

DOI:10.54834/16945220_2022_3_75

Поступила в редакцию 13.10.2022 г.

УДК 391.687

Таикулова Ш.Б.

к.ф.н., доцент Кыргызско-Узбек. Межд. универ. им. Б. Сыдыкова,
Кыргызская Республика

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН УЛУУЛУГУН ДАҢАЗАЛАГАН МУРАСТАР

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары өлкөбүздүн тоолуу аймактарында сакталып калган кыргыздын материалдык эмес маданий мурастары эсептелет. Изилдөөнүн максаты – кыргыз элинин күнүмдүк жашоосунда колдонулган буюмдардын өзгөчөлүктөрүн жана аларды жасоо жолдорун салттуу ыкмада жасап көрсөтүү менен материалдык эмес маданий мурастардын жайылуусуна салым кошуу. Изилдөөнүн методу болуп салттуу буюмдар жөнүндө оозеки маалымат алуу жана буюмдардын үлгүсүн жасоо эсептелинет. Ааламдашуунун шартында ар бир улут өзүнө таандык, бирок унутта калып бара жаткан улуттук баалуулуктарын кайрадан калыбына келтиргенге аракеттер жасалып жаткандыгын көрсөтүү. Улуттук маданий мурастарды сактоо жана жайылтуу улуттун улут болуп сакталып калуусуна чоң өбөлгө болору аныкталды. Иштин практикалык маанилүүлүгү талаа материалдарынын негизинде каада-салтты билген байбичелер менен сурамжылоо жүргүзүүнүн натыйжасында алынган маалыматтарды жаштарга устат-шакирт программасы аркылуу жеткирүү болуп саналат. Макаладагы материалдар жогорку окуу жайлардын студенттерине жана чыгармачыл балдар борборлоруна пайдаланууга сунушталат.

Негизги сөздөр: улуттук баалуулуктар; кол өнөрчүлүк; мурас; өнөр; буюмдар; кийимдер; көчмөн жашоо; чебер.

НАСЛЕДИЯ ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ВЕЛИЧИЕ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА

В данной работе предметом исследования является нематериальные культурные наследия кыргызов, сохранившиеся в горных регионах нашей Кыргызстана. Цель исследования – способствовать распространению нематериального культурного наследия путем подтверждения особенностей изделий и способов их изготовления, используемых в повседневной жизни кыргызского народа. Выявлено что в условиях глобализации каждый народ пытается восстановить свои национальные ценности, которые постепенно забываются и исчезают. Определено, что сохранение и распространение национального культурного наследия станет большим вкладом в сохранение нации. Практическая значимость работы заключается в донесении информации, собранной путем проведения опроса у старшего поколения, знающего традиции на основе полевых материалов до молодежи через программу «мастер-ученик». Получено результаты рекомендуются высшим учебным заведениями и детским творческим центрам.

Ключевые слова: национальные ценности; ремесла; наследие; мастерство; изделия; одежда; кочевой быт; ремесленник; мастера.

HERITAGES CHARACTERIZING THE GREATNESS OF THE KYRGYZ PEOPLE

In this paper, the subject of research is the intangible cultural heritage of the Kyrgyz, preserved in the mountainous regions of our Kyrgyzstan. The purpose of the study is to promote the dissemination of intangible cultural heritage by confirming the features of products and methods of their manufacture used in the daily life of the Kyrgyz people. It was relevance that in the context of globalization each nation is trying to preserve their national values, which are gradually forgotten and disappeared. It was determined that the preservation and dissemination of the national cultural heritage will be a great contribution to the preservation of the nation. The practical significance of the work lies in conveying the information collected by conducting a survey from the older generation, who knows the traditions based on field materials to young people through the “master-student” program. The results obtained are recommended by higher educational institutions and children’s creative centers.

Keywords: national values; crafts, heritage; craftsmanship; products; clothing; nomadic life; craftsman; needlewoman; craftswoman.

Кол өнөрчүлүктү байыртадан элибиз улуу кесип катары баалап келген. Уз, чеберлер, усталар баркталып, жасаган эмгектери даңкталып мурас катары кылымдарды карытып ушул убакытка чейин жеткен. Биз негизинен аялдардын жасаган ишмердүүлүгүнө карай, мал жандыктардын жүнүн жана терисин күнүмдүк жашоого ылайыкташтырып колдонгондугуна жана жасаган буюмдарына токтолобуз. Кыргыз элинин көркөм кол өнөрчүлүгүндө кыргыз элдик уздары жыгачтан, чийден, кийизден, булгаарыдан, металлдан жасалган кооз буюмдарын, өрмө жана сайма жагынан чоң мурастар жаралып калтырышкан. Кыргыз эли өзүнүн жашоо-тиричилигинде кийизден жасалган буюмдарды кеңири колдонгону маалым. Кийизден ар кандай кийим-кечелерди, төшөнчүлөрдү, ала кийиз, шырдактарды жана башка буюмдарды жасашкан. Ала кийиз, шырдактарды зор чеберчиликте оймо-чиймелер менен көркөмдөп, чеберчилик менен жасашкан. Үй өндүрүшүнүн эзелки бир түрү – килем токуучулук болуп эсептелет. Килемдерди боз үйгө илишкен, жерге салышкан, жүк жыйган такталардын, сандыктардын үстүн жаап коюшкон. Кол өнөрчүлүктүн кайсы гана түрүн албайлы, бардыгына тең таланттуулук, укмуштуудай көп түрдүүлүк мүнөздүү. Алар элдин ой-тилегинин, тарыхынын жана маданиятынын үлгүсү. Өнөр ээлери ар тараптуу чыгармачылыкта улуу эмгектерди жараткан.

Кол өнөрчүлүк - кол эмгегине негизделген майда өндүрүш; ири машина индустриясы пайда болгонго чейин өнөр жайы буюмдарын колго жасоо болгон. Кол өнөрчүлүк байыркы заманда эле пайда болуп бүгүнкү күнгө чейин уланып келет. Кыргыздын кол өнөрчүлүгү мал чарбачылыкка байланыштуу, көчмөн турмуштун негизинде өнүккөн. Кол өнөрчүлүктө жүн, тери, кыл, мүйүз, сөөк, жыгач, чий, темир, күмүш, жез, калай, акак, таш, шуру, мончок, седеп жана башкалар кеңири колдонулган. Өсүмдүк тамырынан, кабыгынан жана жалбырагынан боёк даярдап, анык чеберлер таң каларлык буюмдарды жаратышкан. Кол өнөрчүлүктүн түрлөрүнө: оймочулук (шырдак, жабык баш), саймачылык (жүз аарчы, белдемчи, туш кийиз), зергерчилик (шакек, сөйкө, билерик, чолпу, кемер кур, ат жабдыктары), чырмакчылык (чыгдан, канат чий), түймөчүлүк (тегирич, чачы), өрмөкчүлүк (таар, шалча, чепкен, кап), бычмачылык (кийимдер), куракчылык (жер төшөк, туш кийиз, килемче жана башкалар), теричилик (шири, кайыш), килемчилик (килем токуу), боёкчулук (жүн боёо), эшмечилик (чылбыр), өндүүлөр кирет. Бүгүнкү күндө чеберлер байыртадан келе жаткан элдик ыкмаларды кеңири пайдаланып, кол өнөрчүлүктү өнүктүрүүдө.

Жүн — мал жана айбанаттын терисиндеги талча түк. Текстиль өнөр жайдын негизги сырьёсу, андан кездеме токулуп, кийиз басылат, кийимдер, түрдүү буюмдар жасалат. Өнөр жайда иштетилүүчү жүндүн негизги бөлүгүн кой жүнү түзөт. Эчки, төө, топоз, жылкы, бугу жүнү да пайдаланылат. Жүн ичкелиги, узундугу, тармалдыгы, бышыктыгы, жеңилдиги, өңү, жылтырактыгы жана башка касиеттери боюнча бааланат. Малдан кыркылып, таралып же түлөгөндө чогултулуп алынган жүн — таза (тирүү), ал эми союлган же өлгөн малдын терисинен алынганы өлүү жүн деп аталат. Жүн тыбыт, кылчык жүн, чала кылчык, уяң, чала уяң болуп бир канча түргө бөлүнөт. Кой жүнү тыбыттан жоон, кылдан кыска талчалардан турат да, бир нече катмарларга бөлүнөт. Күзгү жүнгө караганда жазгы жүн узун келип, тыбыттуу жана бышык болот. Уяң, чала уяң жүндүү жана аргын кой жазында, ал эми кылчык жана чала кылчык жүндүү кой

жазында да, күзүндө да кыркылат. Жүн кыркылгандан кийин келип, үзүндү, куйрук, бучкак, шакшак жүн болуп бөлүнөт. Эчки жүнү тыбыт жана кылчыктан турат. Кылчыктын технологи-ялык сапаты начар, ошондуктан тыбыты гана колдонулат. Төө жүнү тыбыттуу жана чуудалуу келип, өтө бышык жана чоюлчаактыгы менен айырмаланат. Тыбыты жууркан жасоого, кезде-ме жана тор кездеме токууга колдонулат. Топоз жүнү нооту жасоодо пайдаланылат. Союлган жылкы, уй жүнү негизинен бышырып, кийиз басуу өндүрүшүндө колдонулат. Кыргыз эли күз-гү жүндөн кийиз өтүк (чокой), калпак, кементай, байпак жана башка кийим; тердик, желдик, ичмек сыяктуу токулга; аяк кап, табак кап, күзгү кап, самын кап, уук учтук, баштык, кап жана башка буюм жасаган. Жазгы жүндөн жуурканга, кышкы кийимге салган. Көчмөн турмушта жа-шагандыктан мал байлоодо, жүк жүктөөдө керектелүүчү аркан жана жип эшилип, өрмөк жип ийрүүгө пайдаланган. **Биологиялык жактан жүн** – кератин группасындагы фибриллярдык белок. Жүндүн курамында белоктор, углеводдор, майлар, туз, суу, витаминдер, ферменттер жана башка химиялык кошулмалар бар. Жүндүн курамында 18 амин кислотасы табылган. [1]. **Жүн узун талчалар жана майда тыбыттан турат. Тыбыт** – малдын жана куштун өтө май-да, ичке жүнү. Тыбыт малдын жана куштардын организмдеги терморегуляцияны жакшыр-тууга жардам берет. Куш канатынын астында жана жемсөөнүн тегерегинде майда тыбыттуу жүн өсөт. Куш тыбытынан сапаттуу мамык жаздык, жууркан жасоого жана кийим жылуулоого пайдаланылат. Мындай тыбыттан сапаттуу жана бышык кездеме токулуп, эчки тыбытынан жоолук, балдарга топу, мээлей даярдалат. Түрдүү жүндөрдүн колдонгондугуна карай ар кандай буюмдар жасалат, жүндү жип кылып ийрүү менен өрмөк, килемдерди согуу, кийиз жасоо ме-нен шырдак, ала кийиз жасоо, жүндүн кылдарынан аркан жиптерди эшүү, терини ашатуу жолу менен түрдүү буюмдарды же кийимдерди жасоо чеберчиликтерин көрсө болот.

Ийик. Жүндөн, кебезден жип ийирүүчү аспап. Анын сабы катуу кургатылган талдан жана тобулгудан тандалат. Ал сап төмөн карай ичкертилип, узуну 30-35 см, жоондугу 7-10 мм. бо-лот. Тегерек таштан, коргошундан, оор металлдан же карападан ийик башы көзөлүп, сабынын жогорку учуна кийгизилет. Ийик саптын жогорку учу көзөлүп, ага ичке чий, же катуу жыгач өткөрүлөт. Ал ийиктин «буйласы» деп аталат. Ийрилип ийик баштын алдына тоголок түрүл-гөн жип салмактанганда ийик баш алынат да, тоголок жип чыгарылып «бир баш алмай жип» деп айтылат. Ийик ийрүү - ийик менен көзгө илээшпей чимирилтип, жүндү ичке-жоон бурап толгоо. Көркөм кол өнөрчүлүктө шырдак шыруу, милте (жээк, ыскыт) чалуу, өрмөк согуу, ки-лем токуу жана түймө түйүү өнөрү жалаң ийрилген жүн аркылуу жүзөгө ашат. Оң-тескери ийрилген жалаңкат жипти кайра каттай ийирсе, мында бирдемелерди жамоо үчүн жип чыйрак түшөт [2]. Ийикти карап турсаң жөпжөнөкөй, башында бир ташы бар таяк. Өзү кенедей болго-ну менен, аткарган кызматы кемедей. Аны менен кол өнөрчүлүк иштери гана илгерилебестен, аялзатынын мүнөзүнө, ден соолугуна да пайдасы чоң экенин баары биле бербесе керек. Ар бир ийримин тиктеп туруу ойду бир жерге топтоого, айымдардын буркан-шаркан түшкөн кыялын бир калыпка салууга үндөсө, ийикти ийге келтирүү менен аялдын ар бир мүчөсү кыймылга келип, сымбаты келишимдүү сакталат. Ийик ийкемдүүлүктү талап кылат. Ийикти ийкемдүү ийрип отуруп, тулку боюңа назиктик касиети сиңип калат. Ал эми ийикти ийрүү ыкмасы – жашоодогу максатка жетүү аракетин биз сыяктанды. Колунду канчалык бийик көтөрүп, ийикти туура шилтеп ийриген сайын, жип ошончолук узун жана кооз болгондой эле, максатың кан-чалык бийик болуп, ага карай туура кадам шилтеген сайын, багынткан ийгилигиң ошончолук узак мөөнөттүү жана көркөмдүү болот [3]

Аркан. Жүндүн узун кылдарынан түрдүү аркан жиптер эшилип даярдалат. Эшмечилик өнөрү жылкынын жал, куйругунан топоздун, эчкинин жүндөрүнө (кылынан) аркан эшүүдө керектелет. Мисалы Алай аймагында топоз көп болгондуктан топоздун жүнү да өзгөчө баа-луу. Аны көбүнчө боз үйдүн кырчоосуна, үзүктүн боолоруна, аттын чылбырына, козулардын көгөнүнө (козу-улак, кой-эчки байлануучу), күнүмдүк колдонуучу аркандарды жасоодо кол-донушат. Жасоо ыкмасы жүндөрдү тал талдан даярдап алгандан кийин суулоо жолу менен бири-бирине жалгаштырып кетет. Керектөөсүнө жараша даярдагандан кийин үч киши жипти чыйратуу менен бир киши барын топтоп бышыктоо менен аркан даяр болот. Жаман жагы суу тийсе катуу болуп бышып, жипти чечүүдө кыйынчылык жаралат.

Тери иштетүү кыргыз элинин басып өткөн жолунда, анын ичинде кол өнөрчүгүндө ээлеген орду чоң. Себеби көчмөн жана жарым көчмөнчүлүк шартта жашаган кыргыз элине тери, териден жасалган буюмдар алардын жашоо турмушунун негизги бөлүгүнө айланган. Эми тери иштетүүнүн салттык ыкмаларына, анын түрлөрүнө токтолсок, иштетиле турган терилер «түктүү» жана «түксүз» деп экиге бөлүнөт. Терини колдон иштетүүдө «жыдытуу», «малмага салуу», «ашатуу», «ийлөө», «жибитүү», «талкууга салуу», «өңдөө» (бордоо), «боёо», «ыштоо», «тилүү» жана башка ушул өңдөнгөн түркүн жолдору бар [4]. Тери иштетүүдө бир канча ыкмалар колдонулат. Челдөө - жаңы союлган малдын терисиндеги челди кырып, тазалоо процесси. Ашатуу дегенде жаңы союлган малдын териси тегиз, күнөс жерге жайылып кургатылат, бетине ашаткы (туз, айран, ун же улпак аралашмасы) сыйпалат. Ал кургап баратканда 4-5 ирет кайталанып ашаткы сыйпалып, күндүн илеби кайткан соң, тыкан оролуп коюлат. Бул ыкма 7-10 күн кайталанып, тери ийине келгенде ным бойдон баканга артылып, көлөкөгө жайылат. Ашаткыга кирген тери балбырап жумшарат. Жыдытуу процессинде жылкы, төө, уй, кийик, эчкинин терисин нымдуу жерге же шар аккан сууга эки-үч күн бастырып коюп, жүнүн устара менен кыруу. Койдун терисин жылуулай же жылуу суу бүркүп эки-үч күн ороп койсо жүнү жыдып бошой баштайтаганда, аны кол менен жулуп алыш керек. Ийлөө үчүн ашатылган жана чылгый майда жандык жана аң терилерин колго ушалап, керип чоюп, ийине жеткирүү керек. Колдо иштетилген булгаарыны кооздоодо наар түшүрүү, көркөмдүк берүү чийме сын бооздоо деп аталат. Колдо ийленген тери жумшак болгондуктан, ич жагынан көркөм калыпты дөшүгө коюп, жыгач балка аркылуу сырт жагынан көрүп тегерете акырын уруп даярдалат. Ош шаарындагы Сулайман-Тоо Музейинде жука ийленген териге сайылган сайма баштыкты көрүүгө болот, андан терини ар тараптуу колдонгонун көрөбүз. Кыргыздар малдын терисин көбүнчө эки түрдө сыйрышкан. Албетте терини иштетүүгө, кайсыл буюм жасала тургандыгына байланыштуу сыйруу иши аткарылат. Алсак, туюк жана ачык деп аталган. Туюк түрүнө көбүнчө эчкилер сыйрылган. Себеби улактын, эчкинин, серкенин, торпоктуң терисинен кол чанач, чанач, тулуп, меш кымыз куюла турган буюмдар жасалгандыктан, алар туюк болушу керек. Алардын төрт буту, моюну чыккан жерлери гана шириленип бекитилген. Ошондой эле көнөк, челек, моюнча жасоо үчүн жылкынын моюн бөлүгү көөдөндөн жогору туюк сыйрылса, чарык жана чокой жасоо уйдун, буканын же жылкынын арткы буттары гана жоон сандан туякка чейинки бөлүктөрү туюк сыйрылган [5].

Ала кийиз. Элдик кол өнөрчүлүктүн кеңири жайылган жана өнүккөн тармагынын бири, оюу салып жасалган ала кийиз аркылуу кыргыздар өзүнүн кайталангыс өзгөчө көркөм сөзүн, көз карашын билдире алган. Ала кийизге түр салуу чыгармачыл, көркөмдүк кабылдоосу, сезимталдыгы күчтүү чебер, уздардын өнөрү экени талашсыз. Түр-оюм түшүрүлүп, уютулуп жасалган кийиз буюм. Алардын толук жердиги жүн болгондуктан элибизде кийиз буюмдары арбын. Бул адеми буюм катары бааланат да, узак убакыт урунууга багытталган. Ала кийиз (карала кийиз) деген ат илгери кара жана ак койдун жүнүнөн эле түр түшүрүүнү түшүндүргөн. Кыргыздардын ала кийизди жасоодогу “талдырма” ыкмасы Орто Азиянын башка элдери тарабынан көп колдонулбайт. Мында жука бош бышырылып бойолгон кийизде оюу кесилип алынат да чийге чабакталган кара жүндүн бетине жайылып, тегереги түстүү жүн менен толтурулуп, кадимки кийиздей эле жасалат, андагы оюулар ачык-айкын чыгат. Ала кийиз жасоодо аймактык өзгөчөлүктөр кездешет, мисалы Нарын аймагында кара-жашыл түстөргө басым жасалып, түс тандоо, оюу салуу жагынан бай экендиги менен белгилүү, Талас аймагында бири-бирине улаша жайгашкан көлөмдүү ромб формасы менен айырмаланат, эл эми түштүктүн Жалал-Абад, Ош аймактарында талдырма ыкмасын колдонушканы маалым. Талас шаарында 2022-жылдын сентябрь айында биринчи жолу “Кылым карыткан кыргыз Ала кийизи” фестивалы өткөнү жакшы саамалык, бул иш-чаралардын таасири менен элдин аң-сезимин нукура-луулукка буруу маанилүү.

Шырдак — кийизден жасалып, жерге салынуучу үй буюму. Бети эки бөлүктөн – ортосу (Орто шырдактагы орточо узундугу 2-2,5 м.) жана четинен (25-35 см.) турат да, кыюусу (6-10 см.), жээги (0,5-1,0 см.) болот. Адегенде шырдактын кийизи даярдалат. Кийизи кылчыксыз уяң жүндөн уютулат, анткени кылчык жүн боёкту жакшы албайт. Ак кийизден керектүү

өлчөмдүү шырдактын бөлүктөрү бычылып, ал түс айкалышына карай ар кыл түскө боёлот. Боёлгон өндөрүнө карап кийиздер биринин үстүнө бири коюлуп, бириктирилип тигилип, бетине ар түрдүү оюм түшүрүлөт. Оюмдар – ортосуна «кыял», «мүйүз», «жалпы», «табак», «бадам» сыяктуу чоң оймолор түшүрүлсө, четине «кочкор мүйүз», «сынар мүйүз» сыяктуу оюмдар түшүрүлөт. Түшүрүлгөн оюмга карата бычак менен кылдат кесилет. Оюлган кийиздер ажыратылып, бир түстүн оюму экинчисине дал келтирилип, кыналыштырып тигилет. Анын үстүнө оң, сол ийрилип чыйратылган үч кат түстүү үч жиптен, үстү бастырылма милте (жөрмөмө жип сыртына чыгарылбайт) жөрмөлөт. Ортоңку бөлүгү чети менен кыюу аркылуу бириктирилет. Четине да кыюу салынып, алар, ортоңку бычак учу, четки бычак деп аталат. Бардыгы аяктаганда кара кийизден ичилиги ичтелип, шоона жип менен шырылат. Шоона жип үчүн көбүнчө төөнүн жүнү пайдаланылат. Четине милтеникиндей үч жиптен (мисалы эки четкиси көк, ортоңкусу кызыл ж.б.) жээк бастырылып даярдалат. Нарын областы шырдак менен белгилүү болуп келе жатат, ага он эки жылдан бери өтүп келе жаткан “Шырдак” фестивалын айтсак болот. Өлкөнүн бардык аймагынан келген уз, чеберлерди шыктандыруу максатында конкурстар уюштурулуп, алдыңкы орунду ээлеген шырдактар кезеги менен областардагы музейлерге бөлүштүрүлүп берилет. Шырдак боюнча бир топ алгылыктуу иштер жасалып жатат, ЮНЕСКОнун курамына киргени жана шырдак боюнча көлөмдүү китептердин жаралып жатканы, туризм тармагында эң көп сатылган шырдак экени кубандырат.

Элдик кол өнөрчүлүктүн көп түрдүү мурасында килем токуу өзгөгө орунда. Килем түктүү жана түксүз бөлүнөт, түктүү килемдин дагы бир аталышы “жүл” деп айтылат. Килем пахтадан жана эчкинин жүнүнөн согулган аркак жана жүндөн ийрилген түктөн турат. Кыргыз килемдеринин салттык көркөмдөлүшүндө ар кандай, мисалы өсүмдүктөрдүн, кээде жаныбарлардын, адамдардын түспөлдөрү геометриялык чийимдер аркылуу түшүрүлгөндөрүн кездештиребиз. Килемди көркөмдөө (кооздоо) бул жөнөкөй геометриялык сызыктар аркылуу берилген үч бурчтук, көп бурчтук, ромб, ийри толкундардын өрүмү, суу, күн, жылдыздарды, өсүмдүктөрдү түшүрүү чеберчилигинин натыйжасында жаралат. Баткен областына таандык болгон араби килеми түгү жоктугу менен айырмаланат. Араби килеми көркөмдүүлүгү, жумшактыгы, көлөмү чоң болсо да жеңилдиги, төшөгөнгө ыңгайлуулугу менен өзгөчө. Килем Баткен областынын Лейлек районунда жана Ош областынын Чоң-Алай районунда кеңири жайылган, калган аймактарда массалык абалда жайылбаганы менен эл арасында сейрек кездешет. Доор алмашып баалуулуктарыбыздын орду алмашкан өңдөнөт, Чоң-Алай районуна изилдөө иштери менен кыдырганыбызда, килемдердин көп түрдүүлүгүн жолуктурдук. XX-кылымдын экинчи жарым жылдыгында кыз берүүдө себине сөзсүз энеси килем токуп беришкен болсо, бүгүнкү күнү анын орду синтетикалык килемдерге алмашкан. Эне ар бир баласына килем токуп, кызына сеп катары, уул балдарынын үйүнө буюм катары бергени маалым, изилдөөдө жүргөнүбүздө эң алды ондон килем даярдаганына күбө болдук. Ал эми Азербайжан өлкөсүндөгү “Килемдер музейине” болгон саякатыбыз, түрк тилдүү тектеш элдердин маданиятынын окшоштугун айгинелейт.

Кыргыздардын үй шартында өнүккөн кол өнөрчүлүгүнүн дагы бир түрү – таар (өрмөк) болуп саналат. Таар ийрилген бышык жиптен согулат, түр салып түксүз токуучулук көчмөн жашоо шартындагы үй тиричилинде олуттуу орунду ээлеген жана бүгүнкү күндө да кеңири колдонулуп келет. Таар жасоо үчүн койдун, төөнүн жүнүн колдонуп келишкен, ал эми түштүктө кебезди да колдонушат. Бул өнөр жөнөкөй сокмо түрүнөн баштап терме, кажары, эки жүздүү болуп согулат [6]. Таарга түшүрүлгөн көчөттөр математикалык эсеп менен үч жиптен токсон жипке чейин болот, үч жиптен “кой көз” болсо токсон жиптен “токсон жиптүү тор көчөт” даярдалат, таардын бул түрүн Сүлүктү шаарында жашаган Тургунжан апанын үйүнөн кездештиргенбиз, апа кыздарына атайын жасап берген, үйүндө да салынып турганына күбө болдук. Таардан боз үйдүн боолорунан тарта, ички кооздуктары катары даярдалып, эстетикалык көркөмдүүлүк берип турат. Алай, Чоң-Алай райондорунда кыздын себине сөзсүз таар берилип келген. Бүгүнкү күндө аталган райондордо кыз-келиндер биригип класстерлерди түзүшүп, чакан буюмдарды сапатын жакшыртып жасашып, чет өлкөлөргө экспорттоого жетишишти.

Материалдык эмес маданий мурастарыбызды сактоодо жана жайылтууда Кыргызстан

кол өнөрчүлөр кеңеши (ККӨК) жети областа эки шаарда (Бишкек, Ош) бир топ алгылыктуу иштерди жасап келет. ЮНЕСКОнун тизмесине баалуулуктарыбызды киргизүүдө орду эбегейсиз. ККӨКтүн стратегиялык пландары масштабдуу, баары ишке ашса дүйнө эли суктана турган кооз жергебиз, көркөм өнөрлөрүбүз бар. Кыргыз көл өнөрчүлүгүнөн жаралган буюмдары күнүмдүк буюм катары эле колдонууда эмес, медицинада ден-соолукка пайдалуулугу да тастыкталган маалымат. Ар бир биз колдонгон буюмдун өзүнүн энергиясы болот, ал адамдын кыймыл аракетине туздөн-түз таасирин тийгизет. Колдо жасалган буюмдарда сөзсүз колдун энергиясы болгондуктан, ал адамдын бакубаттуулугуна, жашоо жөдөмдүүлүгүнө таасирин тийгизет. Бүгүнкү ааламдашуу доорунда илимий тастыктоолордун негизинде көркөм өнөрлөр, чебер колдор бааланып, салттуу билимдерибиздин күндөн күнгө баркталып, жанданып, түрдүү иш-чаралар өткөрүлүп, ЮНЕСКОнун тизмесине бир топ баалуулуктарыбыздын киргени улуу жетишкендикке кирет. Бул жасалган кадамдар улутубуздун сакталышына чоң таасирин тийгизет. Азыркы күндө биздин максатыбыз технология өнүккөн заманда салттуу билимдерди жаштарыбызга технологиянын жардамы менен жеткирүү менен нукуралуулугун сактоо болуп саналат. Нукура кыргыз жашоосу табият менен шайкештиги, эстетикалык кооздуктарды жаратуу менен бакубат жашагандыгында. Бүгүнкү күнү мамлекетибизде туризм тармагына көңүл бурулуп, алгылыктуу иштер алып барылууда. Чет элден келген конокторду керемет табиятыбыз, улуттук баалуулуктарыбыз менен тарта аларыбызды билдик, алардын мекенибизге көп санда келиши кайталангыс өнөрлөрүбүздү көрсөтүү менен экономикабыздын жогорулашына салам кошо алабыз.

Жыйынтыктар:

1. Борбордук Азияда XIX-кылымдын экинчи жарымынан баштап XX-кылымдын биринчи жарымына чейин материалдык эмес маданий мурастар өнүгүүнүн бийик даражасына жеткени аныкталды.

2. Борбордук Азиядагы эң байыркы элдердин катарына кирген кыргыз эли көөнөргүс кол өнөрчүлүктүн башаты болгондугу, колдо жасалган буюмдарды жасоодогу кылымдар бою колдонулуп келген ыкмалар кыргыз элинин кол өнөрчүлүгүнүн мыкты деңгээлде өнүккөндүгү терең изилденди.

3. Кыргыз эли көчмөн турмушта жашагандыктан жаратылыш менен тыгыз байланышта болуп, кол өнөрчүлүгү мал чарбачылыгын кеңири пайдалануу менен күнүмдүк жашоосундагы буюмдарды, кийимдерди чеберчилик менен жасагандыгы тастыкталды.

Адабияттар тизмеси:

1. Википедия жүн, тери, шырдак [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
2. Википедия жүн, тери, шырдак [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
3. **Айдарова, Ы.** Борбордук Азия маданий мурастары [Текст] / Ы. Айдарова. – Нарын: УЦА, 2022. – С. 36-39.
4. **Капалбаев, О.Э.** Кыргыздардын тери иштетүүдөгү колдонгон ыкмалары (XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башы) [Текст] / О.Э. Капалбаев // Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек; 2016. - № 9. – 145 с.
5. **Капалбаев, О.Э.** Кыргыздардын салттуу сырт кийими: ичик [Текст] / О.Э. Капалбаев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2017. – № 10. – С. 93-94.
6. **Ташкулова, Ш.Б.** Философический смысл кыргызских узоров [Текст] / Ш.Б. Ташкулова // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2019. - № 2. – С. 133-137.

DOI:10.54834/16945220_2022_3_79

Дата поступления: 09.06.2022 г.